

Janina Florczykiewicz

ORCID: 0000-0003-3917-3112

Uniwersytet w Siedlcach

Wydział Nauk Społecznych

Idea inkluzji w poglądach Jana Amosa Komeńskiego na tle współczesnych postulatów i rozwiązań w polskim systemie oświaty

The idea of inclusion in John Amos Comenius's views against
the background of contemporary postulates and solutions
in the Polish education system

DOI: 10.34739/szk.2023.10.05

Streszczenie: Celem podjętej analizy poglądów Jana Amosa Komeńskiego było poszukiwanie odniesień do idei inkluzji implementowanej współcześnie do koncepcji edukacji. Pozwoliła ona na ustalenie, że zasługą Komeńskiego jest zaszczepianie idei włączania wszystkich uczniów do systemu edukacji, niezależnie od posiadanych deficytów czy niepełnosprawności. Z niej właśnie daje się wyprowadzić genezę koncepcji edukacji inkluzyjnej, realizowanej współcześnie w polskim systemie oświaty. Należy jednak zaznaczyć, że refleksja Komeńskiego nie dotyczy zagadnień potrzeb edukacyjnych dziecka oraz indywidualizacji nauczania. Rozpatrywanie jego poglądów w odniesieniu do inkluzji daje się uzasadnić tylko w płaszczyźnie intuicyjności.

Słowa kluczowe: idea inkluzji w poglądach Komeńskiego, edukacja włączająca, specjalne potrzeby edukacyjne

Abstract: The aim of the analysis of the views of John Amos Comenius was to search for references to the idea of inclusion implemented in the contemporary concept of education. It allowed to establish that Comenius' merit is instilling the idea of including all students in the education system, regardless of their deficits or disabilities. It is from this concept that the genesis of the concept of inclusive education implemented today in the Polish education system can be derived. It should be noted, however, that Comenius's reflection does not touch on the issues of the child's educational needs and individualization of teaching. Considering his views in relation to inclusion can only be justified in the plane of intuition.

Keywords: the idea of inclusion in Comenius' views, inclusive education, special educational needs

Współcześnie na gruncie edukacji inkluzja jest rozumiana jako dostosowanie środowiska edukacyjnego szkoły do specjalnych potrzeb uczniów, co oznacza sytuację, w której szkoła ogólnodostępna jest przygotowana do

sprostania potrzebom edukacyjnym każdego dziecka. Kluczowym zadaniem jest diagnoza potrzeb edukacyjnych, która rozpoczyna proces dostosowywania edukacji do potrzeb dziecka. Zgodnie z uregulowaniami prawnymi polega ono na dostosowaniu metod pracy oraz treści edukacyjnych, w tym form jej przekazu, do możliwości rozwojowych dziecka.

Realizację edukacji inkluzyjnej w polskiej szkole określają następujące zasady:

- 1) umożliwienie każdemu dziecku nauki w szkole ogólnodostępnej z jego rówieśnikami, bez względu na niepełnosprawność, niedostosowanie społeczne, zaburzenia zachowania i emocji, choroby przewlekłe czy inne trudności dziecka;
- 2) rozpoznawanie potrzeb edukacyjnych dziecka i dostosowywanie do nich procesu kształcenia i wymagań edukacyjnych;
- 3) indywidualizacja procesu nauczania;
- 4) udzielanie bieżącej pomocy i wsparcia edukacyjnego uczniom przez nauczycieli wszystkich specjalności, z uwzględnieniem specyfiki prowadzonych przez siebie zajęć;
- 5) objęcie pomocą psychologiczno-pedagogiczną uczniów ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi;
- 6) kształcenie specjalne obejmuje zarówno wyrównywanie niedoborów, jak i rozwijanie zdolności.

Jak czytamy na stronie Ministerstwa Edukacji Narodowej:

Edukacja włączająca to priorytet działań Ministerstwa Edukacji Narodowej. Podkreślamy, że niepełnosprawność nie jest wskazaniem do kierowania ucznia na indywidualne nauczanie. Uczeń z niepełnosprawnością ma się uczyć ze swoimi rówieśnikami. Szkoła musi mu to zapewnić (<https://www.gov.pl/web/nauka/edukacja-wlaczajaca-priorytetem-dzialan-men>, dostęp: 15.06.2024).

Myśl Jana Amosa Komeńskiego na tle współczesnej idei inkluzji

Inkluzja rozumiana jako dostosowanie środowiska edukacyjnego szkoły do *specjalnych potrzeb edukacyjnych* (SPE) uczniów zakłada odejście od modeli edukacji opartych na segregacji (szkolnictwo specjalne) czy integracji. Termin *specjalne potrzeby edukacyjne* został wprowadzony w Wielkiej Brytanii dla określenia uczniów w wieku szkolnym mających większe trudności ze sprostaniem wymaganiom edukacyjnym niż większość ich

rówieśników, mimo braku stwierdzonych uszkodzeń organicznych¹. Zgodnie z definicją przyjętą w szkolnictwie brytyjskim *uczeń ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi* to osoba, która doświadcza większych trudności w nauce niż większość jego rówieśników. Jest w stanie je przezwyciężyć tylko przy odpowiednim wsparciu, tj. dodatkowej pomocy lub interwencji wykraczających poza standardowe działania szkoły.

W Polsce pojęcie *specjalne potrzeby edukacyjne* odnosi się do potrzeb uczniów wynikających: „1) z niepełnosprawności; 2) z niedostosowania społecznego; 3) z zagrożenia niedostosowaniem społecznym; 4) z zaburzeń zachowania lub emocji; 5) ze szczególnych uzdolnień; 6) ze specyficznych trudności w uczeniu się; 7) z deficytów kompetencji i zaburzeń sprawności językowych; 8) z choroby przewlekłej; 9) z sytuacji kryzysowych lub traumatycznych; 10) z niepowodzeń edukacyjnych; 11) z zaniedbań środowiskowych związanych z sytuacją bytową ucznia i jego rodziny, sposobem spędzania czasu wolnego i kontaktami środowiskowymi; 12) z trudności adaptacyjnych związanych z różnicami kulturowymi lub ze zmianą środowiska edukacyjnego, w tym związanych z wcześniejszym kształceniem za granicą” (§ 2.ust. 2. Rozporządzenia Ministra Edukacji Narodowej z dnia 9 sierpnia 2017 r. w sprawie zasad organizacji i udzielania pomocy psychologiczno-pedagogicznej w publicznych przedszkolach, szkołach i placówkach). Należy dodać, że termin *specjalne potrzeby edukacyjne* nie jest powiązany z żadną jednostką kliniczną (Antonik, 2016).

Poszukiwania odniesień do idei inkluzji w myśli pedagogicznej Jana Amosa Komeńskiego prowadzą do ustalenia o braku w jego pismach bezpośrednich postulatów dotyczących inkluzji, aczkolwiek analiza proponowanych przez niego rozwiązań w zakresie organizacji procesu wychowania i kształcenia pozwala na wyłonienie treści mieszczących się w zakresie edukacji inkluzyjnej (por. Dobrowolska 2022) w jej rozumieniu współczesnym.

Komeński wiąże kształcenie z rozwojem podmiotowym człowieka, postulując objęcie kształceniem wszystkich ludzi. Zakłada przy tym istnienie w człowieku wrodzonych potencji do przyswajania wiedzy, które pozwalają wszystkim uczniom sprostać wyznaczonym celom edukacyjnym:

¹ Ustalenia o istnieniu tego problemu dotyczącego ok. 20% uczniów wynikały z raportu o stanie edukacji opracowanym dla brytyjskiego rządu w 1978 r. przez Mary Wornock.

wszystkich ludzi powinno się prowadzić do tych samych ostatecznych celów: mądrości, moralności, świętości. (...) wszyscy ludzie, bez względu na różnice uzdolnień, posiadają tę samą ludzką naturę wyposażoną w te same narządy (Komeński, 1956, s. 98).

Inkluzyjny charakter tego postulatu wydaje się być jedynie pozorem, bowiem autor zakładał autorytarność podczas określania celów, nie podejmując kluczowej dla inkluzji kwestii ich dostosowania do potrzeb edukacyjnych uczniów, wyznaczających ich możliwości.

Komeński ma świadomość występowania różnic indywidualnych między ludźmi determinujących zdolności w zakresie przyswajania wiedzy. Dostrzega ich dwie kategorie: deficyty (niedobory, braki) oraz ponadprzeciętność, którą uznaje za nadmiar, „wybujałość umysłu”, zakłócającą funkcjonowanie:

owa różnorodność uzdolnień nie jest niczym innym jak nadmiarem czy niedoborem w naturalnej harmonii, tak samo jak choroby ciała są wynikiem nadmiaru wilgoci lub suchości, gorąca lub chłodu (Komeński, 1956, s. 98).

Przytoczone różnice nie są przez niego postrzegane w kategoriach przeszkód edukacyjnych. Uważa bowiem, że „jedną i tą samą metodą można kształcić i urabiać całą młodzież o tak różnorodnym uzdolnieniu” (Komeński, 1956, s. 98).

Analiza zaprezentowanego stanowiska autora *Wielkiej Dydaktyki* w perspektywie współczesnych założeń dotyczących specjalnych potrzeb edukacyjnych ukazuje różnice w kwestii traktowania przez niego „deficytów” i „ponadprzeciętności”. Twierdzenie o stosowaniu tych samych metod w kształceniu osób o zróżnicowanym poziomie zdolności pozostaje w sprzeczności ze współcześnie przyjmowanymi zasadami indywidualizacji i dostosowania wymagań do potrzeb ucznia, które to zasady stanowią punkt wyjścia dla wprowadzania edukacji inkluzyjnej. Kolejna różnica dotyczy podejścia do „ponadprzeciętności” – o ile Komeński ocenia ją w kategoriach zakłócenia harmonii (zaburzenia), o tyle współcześnie osoby o ponadprzeciętnych zdolnościach są postrzegane jako osoby o wyższym niż przeciętny potencjale, który warunkuje wysokie osiągnięcia w danym obszarze.

Komeński postuluje dążenie do wykształcenia wszystkich na jednym poziomie:

jedną i tą samą metodą można kształcić i urabiać całą młodzież o tak różnorakim uzdolnieniu (...) tak aby ani zabrakło cudli do pohamowania wnikliwych umysłów (by się nie wyczerpywały przedwcześnie), ani bodźców i podniet do przyspieszenia gnuśniejszych (Komeński, 1956, s. 98-99).

Tak sformułowany cel pozostaje w sprzeczności ze współczesnymi założeniami edukacji, także inkluzyjnej, bowiem dziś, indywidualizacja wymagań jako wyraz dążenia do wspierania rozwoju ucznia i rozwijania jego wrodzonych potencji, jest dążeniem kluczowym.

Ujawniająca się w poglądach Komeńskiego sugestia inkluzji jest niewątpliwie konsekwencją przyjmowania założenia o powinności kształcenia wszystkich ludzi. Zostało ono sformułowane w tytule rozdziału VI *Wielkiej Dydaktyki*: „Człowieka, jeśli ma stać się człowiekiem, należy kształcić” (Komeński, 1956, s. 56) i dalej w stwierdzeniach:

Niechaj więc nikt nie wierzy, by ktoś mógł być naprawdę człowiekiem, jeśli się nie nauczył postępować jak człowiek: tj. jeśli nie został wykształcony w tym, co go czyni człowiekiem (Komeński, 1956, s. 57).

Jednak Autor opiera to twierdzenie na przesłankach odmiennych niż przyjmowane współcześnie założenie o człowieczeństwie jako niezbywalnej wartości. Komeński natomiast twierdzi, że dopiero kształcenie humanizuje człowieka, czyni go nim, dając przy tym mu przewagę nad innymi:

wszystkim, którzy urodzili się ludźmi, potrzebne jest wykształcenie, gdyż trzeba, aby byli ludźmi, a nie dzikimi zwierzętami, nie tępyimi bydłętami ani bezwładnymi kłocami. Stąd też i to wynika, że każdy o tyle będzie górował nad innymi, o ile będzie od nich wyżej wykształcony (Komeński, 1956, s. 61-62).

Potrzebę kształcenia każdego człowieka Komeński argumentuje w następujący sposób:

Któż by bowiem wątpił że głupim ludziom potrzebna jest nauka dla usunięcia wrodzonej tępoty? Lecz naprawdę to uzdolnionym więcej jeszcze potrzeba nauki, gdyż bystry umysł nie zaprzątnięty czymś pożytecznym zajmie się sam błahostkami nieużytecznymi, dziwacznymi i zgoła niebezpiecznymi. (...) Bogaci bez nauki czyż nie są jak wieprze karmione otrębami? Ubodzy zaś bez zrozumienia rzeczy czyż nie są jak osły skazane na dźwiganie ciężarów?

Piękny nieuk czymże jest, jeśli nie papugą w strojnych piórkach albo – jak ktoś powiedział – złotą pochwą w której tkwi ołowiany sztylet (Komeński, 1956, s. 60-61).

Niewątpliwą zasługą Komeńskiego jest zaszczepianie idei włączania wszystkich uczniów do systemu edukacji, niezależnie od posiadanych deficytów czy niepełnosprawności. Z niej właśnie daje się wyprowadzić genezę koncepcji edukacji inkluzyjnej realizowanej współcześnie w polskim systemie oświaty. Należy jednak zaznaczyć, że refleksja Komeńskiego nie dotyka zagadnień potrzeb edukacyjnych dziecka oraz indywidualizacji nauczania. Rozpatrywanie jego poglądów w odniesieniu do inkluzji daje się uzasadnić tylko w płaszczyźnie intuicyjności.

Podsumowanie

Jan Amos Komeński, tworząc podstawy proponowanego systemu edukacji w *Wielkiej Dydaktyce*, intuicyjnie odwoływał się do zasad tworzących dziś podstawy edukacji włączającej. Jej współczesna implementacja jest długotrwałym procesem, w którym oprócz niezbędnych uregulowań prawnych umożliwiających dostarczenie optymalnego wsparcia uczniom mającym specjalne potrzeby edukacyjne, niezbędna jest zmiana przyzwyczajzeń, postaw i strategii edukacyjnych stosowanych przez nauczycieli, bowiem to od nich przede wszystkim zależy efektywność kształcenia specjalnego realizowanego w szkole ogólnodostępnej.

Bibliografia

- Antonik, A., (2016). *Edukacja włączająca – porównanie sytuacji w Polsce i wybranych krajach europejskich*. „Studia Edukacyjne”, nr 39, s. 291-305; DOI: 10.14746/se.2016.38.17.
- Dobrowolska, B., (2022). *Szkoła a działania inkluzyjne – stanowiska teoretyczne, uwarunkowania prawne a edukacyjna rzeczywistość*, „Student Niepełnosprawny”, 22(15), s. 26-42.
- Edukacja włączająca priorytetem działań MEN*, <https://www.gov.pl/web/nauka/edukacja-wlaczajaca-priorytetem-dzialan-men> (dostęp: 15.06.2024).
- Komeński, J.A., (1956). *Wielka Dydaktyka*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1956.
- Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej: z dnia 9 sierpnia 2017r. w sprawie zasad organizacji i udzielania pomocy psychologiczno-pedagogicznej w publicznych przedszkolach, szkołach i placówkach (Dz.U. z 2023 r. poz. 1798).